

Özdemir Yılmaz

<https://orcid.org/0000-0002-4668-1900>

PhD student, Atatürk University, Institute of Social Sciences, Türkiye,
seyh_shamill@hotmail.com

Atıf Künyesi | Citation Info

Yılmaz, Ö. (2024). Yava (Yave) ve Kaçgun Vergisi. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 11 (4), 2267-2281. <https://doi.org/10.46868/atdd.2024.704>

Yava (Yave) ve Kaçgun Vergisi

Öz

Altı yüzyıldan fazla hüküm süren Osmanlı Devleti, siyasi, kültürel ve iktisadî yaşamıyla dünya tarihine yön veren bir devlettir. Asırlarca varlığını sürdüren bir devletin yalnızca askeri gücü değil; kuşkusuz köklü bir teşkilatlanması ve kültür yapısı olmalıdır. Çalışmada Osmanlı Devleti'nin o çok güçlü teşkilatının ve vergi sisteminin bir parçası olup; bâd-ı hevâ vergisi olarak adlandırılan vergilerden biri olan, Yava (yave) ve kaçgun vergisi ele alınacaktır. Yava (yave) ve kaçgun vergisinin hangi şartlarda ortaya çıktığı, uygulanış esasları, kimlere ne şekilde ve ne oranda uygulandığının yanı sıra; vergiyi uygulayan teşkilat, teşkilatın görevlileri olan yavacılar ele alınacaktır. Devletin ciddi bir gelir kaynağı olan bu vergiyle reâyâyâ yüklenen sorumluluklar ile birlikte; hemen her dönemde ve şartta insanların zaaflarından kaynaklanan eksikliklerin bu vergiye hem devlet hem de reâyâ açısından yansımaları değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Yava, Yavacı, Bâd-ı hevâ, Lukata, Kaçgun, Dall, Vergi

Yava (Yave) and the Kaçgun Tax

Abstract

The Ottoman Empire, which ruled for over six centuries, was a state that profoundly influenced the world history with its political, cultural, and economic life. A state that endured for centuries must have not only military prowess but also, undoubtedly, a deep-rooted organizational structure and cultural fabric. This study will examine the Yava (Yave) and Kaçgun taxes, which were part of the Ottoman Empire's formidable administrative and tax system, specifically focusing on those taxes referred to as bâd-ı hevâ. The conditions under which the Yava (Yave) and Kaçgun taxes emerged, their principles of application, and the manner and extent to which they were imposed on different groups will be explored. Additionally, the administrative body responsible for implementing these taxes and the officials known as yavacılar will be discussed. The study will also consider the

responsibilities imposed on the reâyâ through these taxes, which were a significant source of revenue for the state, as well as the implications of human shortcomings, driven by inherent weaknesses, on the functioning of this tax system from both the state's and the reâyâ's perspectives.

Keywords: *Yava, Yavacı, Bâd-ı hevâ, Lukata, Kaçgun, Dall, Tax*

Giriş

Osmanlı Devleti, dünyanın en stratejik noktalarından birinde, çok geniş topraklar ve medeniyet birikintileri üzerinde kurulmuştur. Özyapısında geçmişinden getirdiği Türk kültürü ve mirasını, hâkimiyet bölgelerinde bünyesi altına aldığı milletlerin kültür yapısıyla sentezleyerek çok güçlü siyasi, ekonomik ve mali temeller üzerine kurulup gelişmeyi başarmıştır. Bütün devletlerde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nin de temel amacı varlığını sürdürebilmektir. Bu bağlamda; halkının ihtiyaçlarını karşılayabilmek, asker besleyip güvenliğini sağlayabilmek için, güçlü bir mali yapıya ihtiyacı olduğunun bilincindedir. Söz konusu bu mali yapı, kendinden önceki devletlerde olduğu gibi, devlet olmanın temel şartlarından da olan vergi uygulamaları ile gerçekleştirmiştir.

Osmanlı devlet düzeninde nüfus başlıca iki gruba ayrılmıştır. Savaşçı ve yönetici sınıfı meydana getiren askeriler, kamu görevini yerine getirdiklerinden, resmen her türlü vergiden muaf tutulmuştur. Reâyâ diye adlandırılan ikinci gruptaki tüccar, zanaatkâr ve köylüler ise, üretim faaliyetlerini yerine getirdiklerinden; vergi ödemekle yükümlü sayılmıştır (İnalçık, 1997). Osmanlı vergi sistemi *Tekâlîf-i Şer'îyye* (Şer'î vergiler) ve *Tekâlîf-i Örfiyye* (örfi vergiler) olarak iki ana başlık altında düzenlenmiştir. Şer'î ve örfi vergiler sistematik ve periyodik olarak kurumsallaşmış vergilerdir. Bunlardan başka bir de "*Tekâlîf-i Şâkka*" adıyla anılan, nitelik itibarıyla örfi hukuk çerçevesinde sayılan ve fevkalâde zamanlarda konulan, ancak çoğu zaman reâyânın gücünü aşan vergiler de vardır. Bu ayırım, vergiyi belirleyen mevzuatın özelliğine göre yapılmıştır (Cin & Akgündüz, 1995; Ortaylı, 2008). Bu vergiler temel olarak şu şekilde listelenebilirler (Taşkın, 2013).

* Rüsûm-ı Şer'îyye (Zekât, Haraç, Öşür, Cizye, vb.)

* Rüsûm-ı Örfiyye (Çift, İspenç, Arus, Bâd-ı Hevâ, Cürüm, Cinayet vb.)

* Tekâlîf-i Şâkka (Avarız, Nüzul Bedeli, Sürsat vb.)

Osmanlı devleti vergi sisteminde kaynağı örf olan ancak verasetle alakalı vergiler buna dahil olduğunda şer'î vergi vasfını kazanan, ne zaman tahakkuk edip tahsil edileceği belli olmayan(zuhurata bağlı) bazı vergileri ifade etmek için (Sahillioğlu, 1991) *bâd-ı hevâ* terimi kullanılmıştır; bunlar serbestlik durumuyla ilgili olduğundan *Rüsûm-i Serbesti* de denilmiştir (İnalçık, Adaletnameler, 1993). Mevcut çalışmada ise *bâd-ı hevâ* vergilerinin alt

başlıklarından olan *yava* (*yave*) ve *kaçgun* vergisini ve bu verginin görevli memurları yavacılar ele alınacaktır.

1. Yava (Yave) ve Kaçgun Vergisi

Yava, sözlüklerde genel anlamı ile sahihsiz, kaybolmuş, başıboş hayvanları ifade eden bir terim olarak yer almaktadır (Devellioğlu, 2013; Kanar, 2010). Kaçgun ise, Arapça olan ve fıkıh kitaplarında kullanılan âbık veya âbıkanın Türkçesidir. Abd-ı âbık veya kaçgun köle diye de kullanılır (Şener, 1988). Yakalanan erkek kölelere “*abd-ı âbık*”, cariyeler ise “*kenizek*” adı altında vergiye konu olmuşlardır. Bunların yanı sıra cansız eşya ve mallar için ise “*lukata*” terimi kullanılmıştır. Sözlük anlamı olarak “bir malı yerden kaldırıp almak”, isim olarak “buluntu mal” anlamına gelmektedir. İslâm hukukunda; üzerindeki hakkını terketme niyeti olmaksızın mâlikinin iradesi dışında kaybolmuş ve bir başkası tarafından bulunmuş sahibi bilinmeyen mal” mânasında kullanılmış ve vergiye konu olmuştur (Köse, 2003). Sahipsiz hayvanlar için kullanılan yava ve kaçan köleler için kullanılan kaçgun deyimleri bu verginin esasını ve yaygın uygulamasını oluşturmuştur. Sahipsiz hayvanları ve kaçak köleleri tutup muhafaza ederek devletin görevlilerine teslim etmek bir sorumluluk olarak görülmüştür. Devletin teslim edilen eşya, hayvan veya kölenin bakımı ve muhafazası görevi karşılığında mal sahiplerinden aldığı vergiye yava ve kaçgun resmi denilmiştir (Sahillioğlu, 1991). Yava, başıboş kırlarda ve tarlalarda sahihsiz dolaşan hayvanlar manasını ifade ederse de yavacı; kayıp eşya, kaçak köle ve hayvanlarla ilgilenen görevli memur demektir. Hususan kaçgunlarla ilgilenen memura ise zâbit-i evabık denilmiştir (Akgündüz, 1990). Yavacılar kadıya bağlı görevlilerdir ve yava zabiti (beytûmalcı) olarak da adlandırılmıştır (Erdoğan, 2014).

Yava ispenci, yava haracı (BOA, 1994) ve yava cizyesi (BOA. C. NF. 00032.01556.001; Eskin, 2009) kavramları da maliye defterlerinde yer almaktadır. Adı geçen vergiler Osmanlı Devleti'nin gayrimüslimlerden sürekli ve düzenli olarak aldığı vergilerinden cizye, haraç ve ispenci ifade etmektedir.

II. Selim devri Celil-zade Kânûnnâmesinde:

“Bir timarda veya bir ze'ametde haricden ba'zı haymane kafirler gelüb temekkün edüb haracların ol timar sahibinin ra'iyetleri ile bile eda olursa, ispençesin dahi ol sahib-i timar alur. Madem ki, ahar kimesnenin yazılı ra'iyyeti ve ra'iyyeti oğlu olmaya ve kimesnenin defterinde yazılı olmaya, Defterde yazılmış olmayacak haymane kafir mücerred sahib-i timarın toprağında sakin olub haracının ol timar ra'iyyetiyle vermekle ispençelerin dahi sahib-i timar almaz. Zira şol kafirler ki, haracı alınur, andan ispençe dahi alınmak lazım ve labüddür. Çünkü haracı ra'iyet ile malilut alınur. Heman ol dahi ra'iyet silkinden olmuş

olur. Amma haracı köylü haracı ile bile alınur müstakil yava haraccıları alı-gelmiş olsa, ispençelerin dahi yavacılar alır. ” (Kânûnnâme, Ayasofya Kütüphanesi, No. 2894/1).

904/1499 Tarihli İstanbul Hasları Kânûnnâme sinde

“Ve bunlardan gayri yava kafirler ki, has içinde rençberliğe gelüb haracın edası zamanında hasda buluna ve ol tahvilin asıl yerinde edasına temessüki olmaya, anun gibilerden şimdiyaden otuzar akçe haraç alınmak mukarrer ve ma'mul kanundur. Min ba'd gerü müceb-i mezkur üzere amel edile” (BOA. TTD. no: 29).

Yava haracı, yava ispençi ve yava cizyesi vergilerini toplayanlara önceleri harâcî veya haraççı denilirken; zamanla bu cizyedar ismini almıştır (İnalçık, Cizye, 1993). Cizyedarlar yalnızca buldukları topraklarda olan gayrimüslimlerin vergilerinden sorumludurlar. Bu topraklara dışarıdan dahil olan ve Kânûnnâmelerde yer aldığı üzere kayıtlı olmadığı bir tımara çalışmak üzere gelen, tımarı ki parça topraklardan kiralayıp rençberlik yapan ya da mevsimlik işçi diye tabir edilebilecek kişilerin; yaşadıkları yerde haraçlarını ödediklerine dair belgeleri yoksa ispençleri ve haraçları buldukları bölgede tahsil edilmektedir. Bu haraç ve ispenç cizyedarlar tarafından değil; yavacılar tarafından tahsil edilmektedir.

Yava haracı; ordu için görevlendirilmiş gayrimüslim kimselerden (Havass-ı Refia, 993– 995/3b–2) ve devlet için bazı hizmetleri gerçekleştirilen kişilerden talep ve tahsil edilmezdi; bu kişiler vergiden muaf tutulurlardı. Örneğin; Kocaeli vilayetinin Yalakabad kazasına bağlı Şakşak ve Kılıç karyelerinde yaşayan Ermeni ve Rum halkı, her sene kiraz mevsiminde beşer yüz çeki odun keserek istenilen iskeleye nakletmek şartıyla hidemat-ı şâkka ve yave cizyelerinden muaf olduklarına dair IV. Mehmet tarafından ferman verilmiştir (BOA. İE. DH. no: 4-396).

Yava haraçları genellikle bir yıl süreyle mukataaya verilmiştir (BOA. AE.SOSM.II. no:1-43; BOA. MAD.d. no:7387). Yava haraçları her altı ayda bir alınan bir vergi olmasına rağmen; mukataaya verilen yava haraçlarının erken veya fazla toplanmasından dolayı mühimmelere ve sicillere konu olmuştur (BOA. A.DVN. MHM.d. no.34).

2. Yava (Yave) ve Kaçgun Vergisinin Tasarrufu

Osmanlı Devletinde vergi sistemi toprak üzerine kurulmuş ve Arazi Kânûnnâmesi'ne göre toprakların statüsü;

*Mirî Arazi (arazi-yi emiriyye)

* Mülk Arazi (arazi-yi memlûke)

*Vakıf Arazi (arazi-yi mevkûfe)

*Metrûk Arazi (arazi-yi metrûke)

*Mevat Arazi (arazi-yi mevât)

şeklinde tespit edilmiştir (Şahin, 2012).

Miri arazi, Osmanlı Devleti'nin mülkiyetinde olan arazilerin büyük bir kısmını teşkil etmektedir. Osmanlı Devleti tarafından bu arazilerin askeri ve idari gayelerle uygun görülen kişilere dağıtılması esasına dirlik sistemi denilmektedir. Dirlik sisteminde araziler has, zeâmet ve tımar olmak üzere üç ana gruba ayrılmıştır (İnalçık, 2012). Vakıf arazi, bir hayır müessesesi oluşturmak için sahibi tarafından hukukî bir işlemle; dinî, içtimaî ve hayrî bir gayeye ebediyen tahsis edilen arazilere denilmektedir (Günay, 2012). Çalışmamızda Kânûnnâmelerde ki içeriğe göre “tımar”, “zeâmet”, “has”, “vakıf” arazilerde yava vergisinin tasarrufu bölümlerine ayrılacaktır. Bu birimlerin her birinde bâd-ı hevâ vergisinin ve alt basamaklardan olan yava ve kaçgun vergilerinin tasarruf şekilleri farklılıklar göstermiştir.

2.1. Has

Osmanlı Devleti'nde devlet görevlilerine maaşları karşılığı “dirlik” adı altında toprak gelirleri tahsis edilmekteydi. Yıllık geliri 100.000 ve daha fazla akça olan topraklar “has” olarak adlandırılır; padişah, hanedan, vezirler, divan üyeleri, beylerbeyleri, sancakbeyleri ve diğer yüksek memurlara tahsis edilmiş (Aktan, 1988). Tetkik edilen bazı Kânûnnâmelerde has statüsündeki topraklarda yava ve kaçgun vergilerinin has sahiplerine verildiği tespit edilmiştir. Nitekim Sultan I. Süleyman dönemine ait 1528 tarihli Aydın Sancağı Kânûnnâmesinde;

“Ve ol taifenin resm-i 'arusaneleri ve cürüm cinayetleri ve bad-i heva ve yave ve kaçgunları dahi bilkülliyye hassa-i hümayun için alınur” denilmektedir (BOA. TTD. No: 166).

Sultan II. Selim dönemine ait Hatvan (Macaristan) Livası Kânûnnâmesinde;

“Ve ümera ve zu'ama ve sipah topraklarında düşen beyt'ül-mal ve mal-i gaib ve mal-i mefkud ve yava ve kaçgun mirinindir; hassa zabt olunur, dahl olunmaya” denilmektedir (BOA. TTD. No: 0550). Bu örneklerden has statüsündeki toprakların yava ve kaçgun vergilerinin miri cihetine kayıt olunduğu anlaşılmaktadır.

2.2. Zeâmet

Yıllık geliri 20.000 ila 100.000 akça arasında olan topraklar ise “zeâmet” adıyla defterdarlara, subaşılara, sancak beylerine, alay beylerine vb. orta derecedeki devlet görevlilerine tahsis edilirdi. Zeâmetin tahsis edildiği kişiye “zaîm”, adı verilmiştir (Karamürsel, 1989). Zeâmet olarak belirlenen topraklardan bir kısmı, “arpalık” adı altında belirli idare ve saray adamlarına, müderris gibi yüksek rütbeli ilim adamlarına, vazifedeyken, maaşlarına ek olarak, vazifelerini bitirdikten sonra ise emekli maaşı olarak tahsis olunmuştur

(Gökbilgin, 1978). Nitekim yukarıda kaydettiğimiz Sultan II. Selim dönemine ait Hatvan Livası Kânûnnâmesinde (BOA. TTD. No: 0550) zeâmet statüsündeki topraklarda, has topraklarda olduğu gibi yava ve kaçgun vergilerinin çoğunlukla miriye kaydedildiği anlaşılmaktadır. Diğer taraftan 82 Numaralı Mühimme'nin 78 numaralı hükmünde

“...Basgelembe ve gayriden berât-ı hümayûnumla tasarrufında olan icmâllü ze'âmet, kadîmden serbest ve icmâllü ze'âmet olup sûret-i defter-i cedîd-i hâkânîde beytü'l-mâl-i âmme vü hâssa ve yava ü kaçgun ve mâl-i mefkûd ve sâyir cürm ü cinâyet-i ra'yyet kendüye mahsûl kaydolunup ve serbestiyyet husûsına emr-i serîfüm dahı virilmisken...” (BOA, 2000).

Verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere Kânûnnâme hükümlerinde bir zeâmetin yava ve kaçgun vergileri zaîme verilen hükmün içeriğine göre değişmektedir. Bir zaîme eğer serbest zeâmet verilmişse yava ve kaçgun vergileri zaîme ait olmaktadır (Adalar Mahkemesi, 1178– 1184/6b– 4) serbest olmayan zeâmetlerde yava ve kaçgun vergileri miri için kayıt edilip, miri için toplanmıştır.

2.3. Tımar

Has toprakları ve zeâmet toprakları dışında kalan ve yıllık geliri 20.000 akçaya kadar olan topraklar ise “tımar” adı verilmiştir. Bu topraklar ise sipahi adı verilen askerlere tahsis edilmiştir (Aktan, 1988). Osmanlı İmparatorluğu'nda tımarlar tahsil edilecek vergi türleri açısından “serbest” ve “serbest olmayan” tımarlar olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Serbest tımar toprakları idari ve mali bakımından bazı imtiyazlara sahiptirler; Bu tımarlarda başta oşür ve haraç olmak üzere “bâd-ı hevâ”, “rüsûm-ı serbestiye” veya “niyâbet”, gibi isimler verilen bazı vergiler diğer sipahi tımarlarından farklı olarak tımar sahiplerince toplanmıştır (Aktan, 1988).

I. Selim Dönemi Kânûnnâmesi Tirana ve Leningrad Nüshalarında

“Ve serbest tımarlarda müselleme ve piyade ve yürükan-i hüdavendigardan gayri reâyâ tuttuğı abd-i âbık ve kenizek müjdeleri sahib-i tımarındır” (Yücel & Paluha, 1995).

I. Süleyman Dönemi 1528 Tarihli Aydın Sancağı Kânûnnâmesinde

“Ve yave hususunda serbest olan tımarlarda şol tımar ki, ibaret-i yave kayd olunmuş ola, anların gibi tımarlarda vaki' olan yaveyi sahib-i tımar alır. ” (BOA. TTD. No: 166).

Kânûnnâme hükümlerinde yer verilen yava ve kaçgun vergileri tımar sisteminde serbest tımarlar da tımarlı sipahiye ait; serbest olmayan tımarlarda ise subaşı ve sancakbeyinin tasarrufuna bırakılmıştır.

I. Selim Dönemi Niğbolu Vilayeti Kânûnnâmesi

“Ve öte yakadan gelüb beru yakada kal'a sınırında yava at veya yava sığır satılsa, sahibi gelürse, muştuluğu dizdarındır. Ve eğer sahibi gelmezse, yava dahi dizdarındır. ” (BOA. MMD. No: 00011).

I. Süleyman Dönemi Vize Sancağı Kânûnnâmesinde

“Ve ba'dehü subaşılardan ve çeribaşılardan ve dizdarların ve çavuşların timarları serbest olmak kanun-ı mukarrerdir. Zikr olan timarların cürmleri ve resm-i arüsiyyeleri ve bad-i hevaları ve kul ve cariye muştulukları ki, ... Yavacı dahl etmeyeler...” (BOA. TTD. No: 194).

Çeribaşılar, dizdarlar ve subaşılardan timarları serbest timar statüsündedir ve bunların timarlarında meydana gelen yava ve kaçgun olaylarının vergileri kendi tasarruflarına bırakılmıştır. Bu konuda dizdarlara bir ayrıcalık daha tanınmıştır; bulunan yava veya kaçgunun müjde akçesi, yava ve kaçgunu bulan kişiye değil dizdara verilmektedir. Sahibi ortaya çıkmazsa yava ve kaçgun dahi dizdara ait olmaktadır (BOA. MMD. No: 251).

2.4. Vakıf

Osmanlı vakıflarının tarihine bir göz atacak olursak, vakıflar hemen her sahada faaliyetler göstermiş ve büyük hizmetler gerçekleştirmiştir. Bunlar arasında cami, tekke, mektep, medrese, kitap, yol, köprü, çeşme, han, hastane, yurt, imaret ve çamaşırhane gibi her türlü dini, içtimai ve sosyal ihtiyaçlara cevap veren vakıf müesseseleri ve ihtiyaç sahibi kimselere, nakdi yardımlar yapılması için kurulmuş olan vakıflar yer almıştır (Şimşek, 1986).

1528 Tarihli Bolu Sancağı Kânûnnâmesi'nde

“ve evkâfda ve emlâkda ve doğancı tîmârında vâki olan koyun resmine ve gerdek resmine ve cerâime ve yaveye evvelden sancak beği ve subaşılardan ve gayrılar dahl etmezler imiş yine dahl etmeyeler” (Dağlı, 2019).

Kânûnnâmelerde de yer verilen vakıf müesseselerinde ortaya çıkan yava ve kaçgun olaylarının vergileri ise daima vakıfa ait olup hiçbir zaman müdahaleye açık olmamıştır. Vakıfların yave vergilerine olan müdahalelerde; divana gerçekleştirilen şikayetlerin tamamında vakıflar haklı bulunmuş ve müdahiller men edilmiştir (BOA.A.DVN. MHM.d. no. 41; BOA.AE.SMHD.I. 223-17724).

3. Yava (Yave) ve Kaçgun Vergisinin Uygulanışı

Bulunan eşya anlamına gelen lukatanın uygulanış şekli; lukatayı bulan ve sahibi çıktığı zaman vermek üzere saklamak için alan kimse, malın bulunduğu yerde birkaç kişiye bildirmesi, ilan etmesi ve malı biraz tarif etmesi gerekmektedir. Bu gereklilikleri yerine getirmez de mal zayi olursa; malın sahibi çıkarsa zararı tazmin etmek zorunda kalmıştır (Akgündüz, 2011).

Devlet sınırları içerisinde yava yakalayan kişinin sorumlulukları belirlenmiş ve bu sorumluluklar kurallar çerçevesinde düzenlenmiştir. Başboş bir hayvan yakalayan bir kişi

kadının izni olmadan ona yem yiyecek veremez; eğer verirse bu verdiklerinin karşılığını hayvanın sahibinden tahsil edemezdi; ancak hâkimin kararıyla ve belirlediği miktar karşılığında yava bakılıp, beslenebilmiştir (Havass-ı Refia, 1081/ 3a-1; Havass-ı Refia, 1090/11-b3; BOA. TTD. No: 998).

“Ve abd-ı âbık dutulsa yavacı olan abd-ı âbıkı dutub götürene yirmi akçe vermek adet olmuştur.” (BOA. TTD. No: 483).

Kaçgun köle ve esirlerin teslim edildiği görevliler hâkim ya da yavacı olmuştur. Yakaladığı hayvanı ya da köleyi yavacıya teslim eden kişi söz konusu hayvan için muştuluk bir diğer adıyla müjde akçesi almıştır (Yağcı, 2014). Bu meblağ Kânûnnâmelerde genel olarak 20 akçe belirlenmiştir (Sahillioğlu, 1991; Sarı, 2008). Kadı ve yavacılar, yavanın sahibi çıkana kadar onun üzerinde ki her hakka sahip olmuştur, söz konusu malın sahibi ortaya çıkana kadar onu kullanabilme, kiraya verebilme ve satabilme hakkını elinde bulundurmıştır. Nitekim Üsküdar sicillerinde yava olarak bulunan bir at Kadı tarafından kiraya verilmiş ve sahibi bulununca kira bedelleri ve at sahibine teslim edilmiştir (Üsküdar Şer’iyye Sicilleri. 329/57). Hayvanın sahibi çıkarsa ondan muştuluk, hayvan için edilen masraflar ve eğer bir yere ya da birinin tarlasına bağına bahçesine verdiği zarar varsa tahsil edilerek yava teslim edilmiştir (Akgündüz, 1990). Sahibi bulunamayan hayvanlar, belirlenen süre (müddet-i örfiye) beklendikten sonra kadıdan alınan icazet ile satılarak geliri devlet hazinesine aktarılmıştır (BOA. DH. İ.UM.11-2). Hayvanlar için Kânûnnâmelerin belirlediği süreler; koyunda 20 gün, sığırdı ve sair davarda 30 gün, at da 40 gün olarak belirlenmiştir (Çağatay & Üçok, 1944; Akgündüz, 1990).

II. Selim Dönemi 977 Tarihli Silistre ve Akkerman Sancakları Kânûnnâmesi’nde

“Ve deve göçü kulun kaçtığı yerden dutulduğu yeredir. Bir deve göçüne otuz akçe; iki olsa altmış akçe; üç olsa doksan akçe alınur. Bundan ziyade olursa heman yine doksan akçe alınur. Bir akçe ziyade alınmaz.” (BOA. TTD. No: 483).

Sahibi ortaya çıkan köle ve cariyelerle ilgili vergi miktarının belirlenmesinde etkili olan faktör, kaçgunun tutulduğu yerin sahibine olan uzaklığıdır. Vergi miktarında bazı farklar bulunsa da bu uzaklık bir günlük bir mesafe (yaklaşık 35–40 km) ise 30, iki günlük bir mesafe ise 60, üç gün ve daha fazla bir mesafe ise 100 akçe olarak belirlenmiştir (Kangül, 2016; BOA TTD. No: 483 (304)). Bu verginin yanı sıra muştuluğu ve kadının bakım için belirlediği günlük miktar ne kadarsa ve kaç gün bakılmışsa bunlarda hesaplanarak köle sahibinden tahsil edilmiştir (Hasaköy Mahkemesi, 1023–1081).

I. Süleyman Devri Rumeli Eyalet Kânûnnâmesinde

“*Ve müddet-i örfiyye dahi kulda ve cariyede, üç aydır. Ve devvabda bir aydır. Bahalusunda müddet, nısf-ı abd-ı âbıkdır.*” (BOA. TTD. No: 387; Kangül, 2016).

Yetkililer kaçak köleyi müddet-i örfiyesi tamam oluncaya ya da sahibi ortaya çıkıncaya kadar üç ay ellerinde tutmak ve sahibinin gelmesini beklemekle mesul tutulmuşlardır. Kölenin satışa çıkarılabilmesi için üç aylık sürenin dolması ve pazar yerleri dahil insanların toplandığı hemen her yerde evsafi ve alâmeti ile birlikte, yani kölenin özelliklerinin insanlara duyurulması gerekmektedir. Bu şartlar sağlanmadan satış yapılmasına izin verilmemiştir. Bu uygulama ile sahibinin ya da tanıyan, bilen bir kişinin orada ortaya çıkması daha sonra hak iddiasında bulunmasının önüne geçilmeye çalışılmıştır. İş bu şartlar gerçekleştikten sonra kölenin süresi dolduğuna hükmedilerek ve kölenin satışına izin verilerek kanuni sorumluluğun yerine getirilmesi amaçlanmıştır. Şeyhülislam Ebussuud Efendi ise kölenin sahibinin çıkma ihtimali olduğunda satışın şer’i olmadığını belirtmiştir. Böyle bir durum zuhur ettiğinde satış geçerliliğini kaybeder ve köle sahibine iade olunurdu (Düzdağ, 1983). Bu sebepten, zâbit-i evabık, amil ya da çavuşu gibi yetkililer kaçak kölenin süresi dolduğunu mahkemeye tescil ettirirlerdi (Üsküdar Mahkemesi, 953– 955). Süresi dolan kaçak köle satışları bey–i men yezîd şeklinde, yani mezar usulünde yapılmıştır. Buna dair sicillerde birçok kayıt vardır. Kayıtlarda genellikle satışın nasıl yapılacağı üzerinde durulmamış sadece sürenin dolduğu ve satışına izin verildiği belirtilmiştir (Yağcı, 2014). İzin alınıp kölenin satışı gerçekleştirildikten sonra; kaçak köle için yapılan masraflar, müjde akçesi ve dellaliyesi satış bedelinden düşülmüş, kalan tutar devlet hazinesine teslim olunmuştur (Üsküdar Mahkemesi, 919– 927/16–a2; BOA. DH.İ.UM. no:11–2).

“*Sebeb-i tahrîr-i sicil budur ki Hasan, gendüm-gün, ganemü’l-ayneyn, efraku’l-hâcibeyn, mütevassıtu’l-kâme, başında sarı külâh ve eğisinde bir köhne âsumânî yeniçeri çukası ve ayağında bir bağ bir abd-ı âbıkı tutup meclis-i şer’de Üsküdar Emîni olan Timurhan’ın âdemisi Mustafa’ya teslim eyleyip talebiyle sebt-i sicil olundu. Cerâ zâlike ve hurrîre fi gurreti Ramazâni’l-mübârek sene 931.*”

Şühüdü’l-hâl: Kemal b. Mehmed, Tahir b. Hasan, Cafer b. Sultanşah, Mehmed b. Süleyman ve gayruhüm mine’l-müslimîn. Mezkûr [u] mevsûf abd-ı âbıkın müddet-i örfiyyesi tamâm olup mirâren mezâd olunduktan sonra mahrûse-i Kostantıniyye’de Sultan Mehmed mahallesinden ebnâ-i sipâhiyândan Mahmud Bey b. Abdullah’a bin yüz akçeye bey’ olup iki yüz akçe nafakasına ve doksan akçe ca’lîna ve elli akçe müjdegânesine ve on dört akçe iki sicillâta ve sekiz akçe dellâliyesine ve dört akçe bâcına harc olup yedi yüz otuz akçe

Timurhan'da emânet konulup sebt-i sicil olundu. Tahrîren fî evâsıtı Zilhicce sene 931." (Üsküdar Mahkemesi, 930-936).

Sürecin kurallara uygun bir şekilde yürütüldüğünde satış gerçekleşikten sonra kaçak kölenin sahibi eğer asker taifesinden ise kölesinin bedelini ödeyip, kölesini geri alabilme hakkına sahiptir. Kaçak kölenin sahibi reâyâdan ise satış iptal edilmesi mümkün değildi ve böyle bir durumda kişi köleyi geri alamasa da hazineye intikal eden bedeli alma hakkına sahip olmuştur (Yücel & Palaha, 1995; Havass-ı Refia, 1047/55–b2). Bu verginin uygulanmasında insanların hevesleri ve para hırsları; halkın zarar görmesine ve bazı aksaklıkların ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Bunlar;

1- Yava haraçlarını kendi yerleşimlerinde ödeyip temessük alan şahısların farklı sebeplerden dolayı farklı yerleşimlerde bulunmasından dolayı yava haracı talep edilmesi (BOA, 2002).

"...Yenisehr ü Fenar kazâsı sâkinlerinden olmağla vilâyet-i mezbûre keferesiyle kaydolmağın her sene vâkı' olan harâcların vilâyetlerinde defter mûcebince virüp edâ idüp ellerine ma'mûlün-bih temessük alup kusûrları yoğken mücerred celb-i mâl için kasaba-i mezbûrede olan yava harâccıları bunlardan hilâf-ı emr u defter yava harâcın taleb idüp rencîde vü remîde idüp..." (BOA, 2002).

2- Yava haracından muaf olan kimselerden yava haracı alınması (BOA. İE.DH. no:4-396).

"...berât-ı hümâyûn ile hâssa çakırcısı olup bir sene edâ-i hizmet edip hâsıl olan çakırları veyâhud kânûn üzre mürde bahâyı verip hiç [bir] vechile hizmetinde kusûru yoğiken hilâf-ı âdet ve kânûn beylerbeyi ve beyler subaşlıları ve sipâhiler ve ümenâ ve ummâl tâ'ifesi ve sâir istihdâm kulları başka öşür ve ispençe ve âdet-i ağnâm ve avâriz ve nüzül ve resm-i arûsâne ve kovan ve celeb ve kasab ve yava harâcı taleb edip ve ma'den ve sâir lâzım olan hizmeti ve tekâlîf-i örfiyyeyi teklîf edip ve fuzûlen evimize konup..." (Havass-ı Refia, 993–995).

3- Yava cizyelerini devletin belirlediği miktarın üzerinde ve zor kullanarak toplayıp zulüm edilmesi (BOA, 2001; BOA, 2002; Eskin,2009).

4- Serbest zeâmetlerin yava ve kaçgununa dahil olunması (BOA, 2000; Eskin, 2009).

5- Mirinin arazisindeki yava ve kaçgun vergisine dahil olunması (BOA. 1996; BOA, 2002; Çağlıkeçecigil, 2014).

6- Vergiye dahil olmayan ticaret için gelen tüccarlardan ve elçilerden yava haracı istenmesi ve alınması (BOA. C.ML. no: 482–19691; BOA. A.DVN. MHM.d. no.5).

7- Sipahi tayfası tarafından vakıfların yava ve kaçgun vergilerine dahil olunması ve el konulması (BOA, C.EV. no: 382-19393; BOA, C.EV. 00382. 19393.001- 002; BOA, 1999; BOA, 2002).

8- Dağda çayırdı dolaşan sahipli, yava olmayan hayvanların ve hür insanların tutularak menfaat icabı yava ve kaçgun olarak gösterilerek; hayvanlar satılıp insanlar köleleştirilmeye çalışılması (Beşiktaş Mahkemesi, 966- 968/ 62b-3; Havass-ı Refia, 1047/47a-1). Bu tip kanuna aykırı durumlar meydana gelmiş; devletin mahkemelerini meşgul ederek mühimmelere ve sicillere yansıyan davalara söz konusu olmuştur.

Sonuç

Osmanlı Devleti altı yüz yıldan fazla, üç kıtada hüküm sürmüş; sınırları içinde farklı iklimleri birleştirip, farklı ekonomik ve ticari şartlara hüküm sürdürmüş; birçok dine, dile ve kültüre mensup insan kitlelerini kaynaştırıp büyük bir medeniyet kurmuştur. Bu büyük medeniyeti sadece askeri gücüyle değil kurumları ve teşkilatlanması ile ayakta tutmuştur. Bu kadar farklılığı bir arada ve ayakta tutabilmek için kanunlar düzenlemiş ve bunu ülkenin en ücra köşesine kadar uygulayabilmiştir. Bu kanunların yer aldığı Kânûnnâmelerin uzun zaman yürürlükte kaldığı ve uygulandığı bilinen bir gerçektir. Bu Kânûnnâmelerin hemen hepsinde teşkilatlara, kurumlara yer verilmiş ve iş bölümünden alınacak vergiye, verginin miktarına kadar hemen her şey düzenlenmiştir. Bu Kânûnnâmeler ışığında yava vergisi düzenlemeleriyle; Osmanlı Devletinde başıboşluğa engel olunup kurallara uyulması sağlanmış ve reâyânın her ferdine sorumluluk yükleyerek sosyal bilinç oluşturulmuştur. Bu sosyal bilinç oluşturulurken müjde akçesi alan için ödül niteliği taşımış, veren için ise bir ceza niteliğinde olduğu için halkın bu konuda daha dikkatli ve ihtimamlı olmasını da sağlamıştır. Reâyânın malları ve ürünleri korunmuş. Kayıp ve yitik olan malların heba olması önlenmiş; malların değerlendirilip zayi olmasının önüne geçilerek, hem mal sahibinin zarara uğramasını engellenmiş hem de milli sermaye korunmuştur. Reâyânın geçim kaynağı ve iş gücü niteliğindeki elde edilmesi külfetli ve masraflı olan hayvanların; hem kayıp olmasının önüne geçilmiş hem de reâyâdan diğer fertlerin başına bahçesine zarar vermesi önlenerek, verilen zararların tazmin edilmesi sağlanmıştır. Yoğunlukla tarım sektöründe ve ev işlerinde hizmet ettirilen köle ve cariyeler zaman zaman sahiplerinin elinden kaçmışlardır. Yasalar çerçevesinde kaçak köleler yakalanarak sahibine teslim edilmiş, köle sahibinin zarara uğramasını engellerken, diğer kölelere de bir gözdağı niteliğinde olmuştur. Devletin düzenli olarak alınan vergileri haraç, cizye ve ispenç vergilerinde boşluğa mahal vermemiş; çeşitli sebeplerle yer değişikliği yapan kişilerden de bu vergilerin zamanında ve tam olarak

alınmasını da sağlamıştır. Değerlendirilmesi yapılan bütün bu yasalar çerçevesindeki vergiler sosyal düzeni sağlamanın bir parçası olmuş; bu düzeni sağlarken de devlet hazinesine bir ek gelir ortaya çıkarmıştır.

Kaynaklar

BOA. A.DVN. MHM.d. no.5.

BOA. A.DVN. MHM.d. no.34

BOA. A.DVN. MHM.d. no. 41.

BOA. AE.SMHD.I. 223-17724.

BOA. AE.SOSM.II. no:1-43.

BOA. C..EV. no: 382 – 19393.

BOA. C.EV. 00382. 19393.001.

BOA. C. NF. 00032.01556.001.

BOA. C.ML. no: 482–19691.

BOA. DH. İ.UM. no:11-2.

BOA. İE.DH. no:4-396.

BOA. MAD.d. no:7387.

BOA. MMD. No: 00011.

BOA. MMD. No: 251.

BOA. TTD. No: 29.

BOA. TTD. No: 0550.

BOA. TTD. No: 166.

BOA. TTD. No: 194.

BOA. TTD. No: 483 (304).

BOA. TTD. No: 483.

BOA. TTD. No: 998.

BOA. TTD. No: 387.

Üsküdar Şer'iyeye Sicilleri No:339/57.

Kânûnnâme , Ayasofya Kütüphanesi, No. 2894/1.

BOA, (1994), 5 Numaralı Mühimme Defteri (973 / 1565–1566) <Özet– Transkripsiyon ve İndeks>, Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri Dizisi: IV, Yayın No: 21, Ankara.

BOA, (1996). 12 Numaralı Mühimme Defteri (978– 979 / 1570–1572) <Özet– Transkripsiyon ve İndeks>, Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri Dizisi: IV, Yayın No: 33, Ankara.

BOA, (1999). 7 Numaralı Mühimme Defteri (975– 976 / 1567–1569) <Özet– Transkripsiyon– İndeks >II. Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri Dizisi: V, Yayın No: 37, Ankara.

BOA, (2000). 82 Numaralı Mühimme Defteri (1026– 1027 / 1617 – 1618) <Özet – Transkripsiyon – İndeks ve Tıpkıbasım>, Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri Dizisi: VI, Yayın No: 47, Ankara.

BOA, (2001). 83 Numaralı Mühimme Defteri (1036– 1037 / 1626– 1628) <Özet – Transkripsiyon – İndeks ve Tıpkıbasım> Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri Dizisi: VI I, Yayın No: 54, Ankara.

BOA, (2002). 85 Numaralı Mühimme Defteri (1040– 1041 (1042) / 1630– 1631 (1632)) <Özet – Transkripsiyon – İndeks>, Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri Dizisi: VI I I, Yayın No: 60, Ankara.

İstanbul Kadı Sicilleri, Adalar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 1178– 1184 / M. 1764– 1771) Cilt: 75, Sayfa: 48, Hüküm No: 29, Orijinal Metin No: [6b– 4]

İstanbul Kadı Sicilleri, Beşiktaş Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (H. 966– 968 / M. 1558– 1561) Cilt: 42, Sayfa: 244, Hüküm No: 490, Orijinal Metin No: [62b– 3]

İstanbul Kadı Sicilleri, Eyüb Mahkemesi (Havass-ı Refia) 3 Numaralı Sicil (H. 993 – 995 / M. 1585 – 1587) Cilt: 22, Sayfa: 53, Hüküm No: 8, Orijinal Metin No: [3b– 2]

İstanbul Kadı Sicilleri, Eyüb Mahkemesi (Havass-ı Refia) 37 Numaralı Sicil (H. 1047 / M. 1637 – 1638) Cilt: 25, Sayfa: 282, Hüküm No: 344, Orijinal Metin No: [55b– 2]

İstanbul Kadı Sicilleri, Eyüb Mahkemesi (Havass-ı Refia) 37 Numaralı Sicil (H. 1047 / M. 1637 – 1638) Cilt: 25, Sayfa: 246, Hüküm No: 290, Orijinal Metin No: [47a– 1]

İstanbul Kadı Sicilleri, Eyüb Mahkemesi (Havass-ı Refia) 82 Numaralı Sicil (H. 1081 / M. 1670 – 1671) Cilt: 29, Sayfa: 42, Hüküm No: 7, Orijinal Metin No: [3a– 1]

İstanbul Kadı Sicilleri, Eyüb Mahkemesi (Havass-ı Refia) 90 Numaralı Sicil (H. 1090 – 1091 / M. 1679 – 1680) Cilt: 31, Sayfa: 110, Hüküm No: 62, Orijinal Metin No: [11b– 3]

İstanbul Kadı Sicilleri, Hasköy Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1023– 1081 / M. 1615– 1670) Cilt: 52, Sayfa: 103, Hüküm No: 130, Orijinal Metin No: [53– 3]

İstanbul Kadı Sicilleri, Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H.919– 927 / M. 1513– 1521) Cilt: 1, Sayfa: 134, Hüküm No: 82, Orijinal Metin No: [16a– 2]

- İstanbul Kadı Sicilleri, Üsküdar Mahkemesi 5 Numaralı Sicil (H.930-936 / M. 1524-1530) cilt: 3, sayfa: 239 Hüküm no: 388 Orijinal metin no: [57a-4]
- İstanbul Kadı Sicilleri, Üsküdar Mahkemesi 14 Numaralı Sicil (H. 953 – 955 / M. 1546–1549), İstanbul 2010.
- Akgündüz, A. (1990). *Osmanlı Kânûnnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri–Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fatih Devri Kânûnnâmeleri– I*. FEY Vakfı Yayınları.
- Akgündüz, A. (2011). *İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı (C. I). Kamu Hukuku*. Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Aktan, C. C. (1988). Osmanlı Tımar Sisteminin Mali Yönü. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 52, 69– 78.
- Cin H. & Akgündüz, A. (1995). *Türk Hukuk Tarihi (C. 1). Kamu Hukuku*. Selçuk Üniversitesi Yayınları.
- Çağatay, N. & Üçok, C. (1944). Osmanlı İl Kânûnnâme lerinden Örnekler. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2 (1), 338– 352.
- Dağlı, Z. (2019). *Kanuni Devri Bolu Sancağı Kânûnnâmesi: Yönetim Anlayışı Üzerine Bir İnceleme*. Burcu Kurt (Ed.) Kanunî Sultan Süleyman Dönemi ve Bursa (309– 330 [1– 20]). Gaye Kitapevi.
- Devellioğlu, F. (2013). *Osmanlıca– Türkçe Ansiklopedik Lugat*. Aydın Kitabevi Yayınları.
- Düzdağ, M. (1983). Ertuğrul, Şeyhülislam Ebusuûd Efendinin Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı. Enderun Kitabevi.
- Erdoğan, M. A. (2014). On Altıncı Yüzyılda İstanbul Mahkemelerinde Merkezlerle İlgili Davalar, *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (16), 292– 301.
- Gökbilgin, M. T. (1978), Arpalık. içinde. *Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi (C.1, s. 592-595)*. Millî Eğitim Basımevi.
- Günay, H. M. (2012). Vakıf. içinde. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (C.42, s.475-479)*. TDV Yayınları.
- İnalcık, H. (1993). Adaletnameler. *Belgeler*, II (3-4), 50-146.
- İnalcık, H.(1993). Cizye. içinde. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (C.8, s. 45-48)*.TDV Yayınları.
- İnalcık, H. (1997). *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarih I*. Eren Yayınları.
- İnalcık, H.(2012). Tımar. içinde. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (C.41, s. 168-173)*. TDV Yayınları.

- Kanar, M (2010). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü II*. Say Yayınları.
- Karamürsel, Z. (1989). *Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Köse, S. (2003), Lukata. İçinde. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 27. s., 223-225). TDV Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2008). *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*. Cedit Neşriyat.
- Sahillioğlu, H. (1991). Bâd-ı Hevâ. içinde. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C.4, s. 416- 418). TDV Yayınları.
- Şahin, C. (2012). Osmanli Toprak Sistemi Hakkında Genel Bir Değerlendirme. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 16, 235-461.
- Şener, A. (1988). Âbık. içinde. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C.1, s. 306-307). TDV Yayınları.
- Şimşek, M. (1986). Osmanlı Cemiyetinde Para Vakıfları Üzerinde Münakaşalar. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 27, 207-220.
- Taşkın, Ü (2013). Rüsûm-ı Örfiye. *Tarih Okulu*, 14, 55-73.
- Yağcı, Z. G. (2014). Kölelerin Kaçmaya Çalıştıkları Mekân Üsküdar (XVI. – XVIII. Yüzyıllar) (267-283). *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VIII*, II.
- Çağlıkeçecigil, H. (2014). *24 Numaralı Mühimme Defteri'nin (H. 981– 982/M. 1573– 1574 1– 80 S.) Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Erciyes Üniversitesi.
- Eskin, U. P. (2009). *97 Numaralı Mühimme Defteri (Tahlil, Transkripsiyon, Özet)* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Sarı, S. (2008). *XV-XVI. Yüzyıllarda Menteşe, Hamid ve Teke Sancağı Yörükleri* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Kangül, H. (2016). *16. Yüzyıl Son Çeyreğinde Osmanlı Devleti Gürcistan Eyaletinin İdari ve Nüfus Yapısı* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Adnan Menderes Üniversitesi.
- Yücel Y. & Pulaha S. (1995). *I. Selim Kânûnnâme si (Tirana ve Leningrad Nüshaları) (1512– 1520)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.